

Т. Р. Короткий, канд. юрид. наук, доцент

Національного університету «Одеська юридична академія»
Фонтанська дор., 23, Одеса, 65009, Україна

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПРАВОПОРЯДОК У СВІТОВОМУ ОКЕАНІ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

У статті розглянуті поняття і система міжнародного екологічного правопорядку в Світовому океані, його місце в системі сучасного міжнародного правопорядку. Зроблено висновок про комплексний характер механізму забезпечення міжнародного екологічного правопорядку в Світовому океані.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, охорона морського середовища, міжнародний екологічний правопорядок у Світовому океані.

Правапорядок є однією з найбільш значущих і фундаментальних правових категорій, які забезпечують зв'язок між різними правовими явищами між собою, і з зовнішнім соціальним середовищем. Причому, практично всі правові явища можна розглядати як через призму правопорядку, так і в якості його елементів. Ці якості в повній мірі притаманні і міжнародному правопорядку. Міжнародний правопорядок — це динамічна характеристика відповідності фактичних міжнародних відносин до існуючого міжнародного права в процесі його імплементації. Наскільки ефективніше імплементація (поза залежністю від змісту міжнародно-правових норм), тим міцніше правопорядок [1, 190–191]. Без характеристики міжнародного правопорядку неможливо оцінити ефективність реалізації міжнародного права, досягнення його цілей і завдань.

Основи міжнародного правопорядку, як вони викладені в Декларації тисячоріччя ООН, виходять з визнання колективної відповідальності за затвердження принципів людської гідності, справедливості й рівності на глобальному рівні. Повага до природи, поряд із загально визнаними завоюваннями, що належать у першу чергу до людської особистості, поставлена в ряд фундаментальних цінностей, які мають важливе значення для міжнародних відносин у XXI ст. В основу охорони і раціонального використання всіх живих організмів і природних ресурсів повинний бути покладений принцип обережності відповідно до постулатів сталого розвитку. Нинішні хитливі моделі виробництва і споживання повинні бути змінені в інтересах нашого майбутнього добробуту і благополуччя наших нащадків [2, п. 6].

Слід відмітити, що кожній сфері міжнародно-правового регулювання, як традиційній, так і новітній [3, 112–113], притаманне прагнення до забезпечення найбільш ефективної реалізації розпоряджень, що втілюється в міжнародному правопорядку. Тому доцільно провадити аналіз стану міжнародного правопорядку в окремих сферах міжнародно-правового регулювання, однією з яких, безсумнівно, є міжнародний правопорядок у Світовому океані. На допустимість такого підходу вказує професор В. Г. Буткевич: «У науці міжнародного права вивчаються питання міжнародного правопорядку в космосі, правопорядку у Світовому океані, міжнародного інституційного правопорядку тощо» [4, 547].

Другою причиною, що обумовлює необхідність дослідження особливостей розвитку міжнародного правопорядку у Світовому океані, є еволюція міжнародного права в цілому, і міжнародного морського права, і міжнародного права навколиш-

нього середовища зокрема. У доктрині робляться різні прогнози розвитку міжнародного права в XXI ст., від стану якого багато в чому залежить і міжнародний правопорядок.

По-третє, у доктрині найшла розповсюдження концепція міжнародного екологічного правопорядку. Але він складається з відокремлених сфер, бо навколишнє середовище є системою, яка складається із відокремлених компонентів, охорона кожного з котрих має свої особливості, і пов'язана з міжнародно-правовими особливостями об'єкта охорони. Світовий океан традиційно характеризувався міжнародно-правовим режимом, і правопорядок у ньому носив перш за все міжнародну природу. Так само, і правова охорона морського середовища носитиме перш за все міжнародний характер, та направлена на забезпечення міжнародного екологічного правопорядку у Світовому океані.

Тому ціллю статті є дослідження становлення міжнародного екологічного правопорядку у Світовому океані, виявлення його понятійних, елементних й функціональних характеристик.

1. Проблематика міжнародного правопорядку досить добре вивчена у вітчизняній і зарубіжній літературі. Необхідно відзначити праці В. Г. Буткевича, В. А. Василенко, В. І. Євінтова, І. І. Лукашука, А. П. Мовчана, І. К. Шаова, М. А. Ушакова і М. Л. Ентіна, L. Miller, R. Cooreg.

Окремі автори виділяли і досліджували питання правопорядку у Світовому океані, особливо в контексті прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 р., зокрема А. В. Овлащенко, М. І. Лазарєв, Л. В. Сперанська, І. Яковлев.

Проблематику міжнародного екологічного правопорядку докладно розробила Е. Ф. Пушкарьова (Е. Ф. Нурмухаметова) в монографії «Міжнародний екологічний правопорядок і екологічні права людини» [5], статтях [6] та докторському дослідженні [7, 18].

Меншою мірою досліджувався вплив екологічної проблематики на правопорядок у Світовому океані. Деякі питання забезпечення екологічного правопорядку у Світовому океані досліджували О. М. Вилегжанін, К. А. Бекашев, Л. В. Сперанська, С. В. Виноградов.

2. У міжнародному праві існують різні підходи до визначення міжнародного правопорядку.

Професор І. І. Лукашук під міжнародним правопорядком розуміє систему міжнародно-правових відносин, закликану додати співтовариству держав структурну сталість на основі цілей і принципів міжнародного права [8, 171]. А. П. Мовчан розглядає сучасний міжнародний правопорядок як порядок міжнародних відносин, що відповідає інтересам усього міжнародного співтовариства в цілому, що встановлений і закріплений за допомогою принципів і норм чинного міжнародного права і спрямований на забезпечення нормального, миролюбного співробітництва всіх держав, незалежно від розходжень їхніх політичних, економічних і соціальних систем [9, 22].

Як зазначає В. Г. Буткевич, визначення правопорядку через сукупність міжнародних відносин є найбільш поширеним у науці міжнародного права [4, 539].

3. Категорію «міжнародний правопорядок» найбільш часто пов'язують із загальною характеристикою стану міжнародних відносин і міжнародного права [4, 540], з міжнародною безпекою у вузькому розумінні. На наш погляд, припустимо і необхідно говорити про:

– загальний міжнародний правопорядок у глобальному розумінні, у розумінні якісної характеристики міжнародної правової системи, ступеня ефективності міжнародно-правового механізму в цілому. Наприклад, І. І. Лукашук зазначає, що «норми застосовуються в рамках загального правопорядку чи правопорядку в певній сфері регулювання» [8, 170]; А. П. Мовчан пише про сучасний міжнародний правопорядок у цілому [9, 21];

– міжнародний правопорядок у контексті забезпечення міжнародного миру і безпеки як основної мети міжнародно-правового регулювання;

– галузеві правопорядки, пов'язані з результативністю міжнародно-правового регулювання в рамках окремих галузей міжнародного права. Наприклад, правопорядок у Світовому океані — невід'ємна складова частина сучасного міжнародного правопорядку [9, 29];

– регіональні правопорядки, існування яких пов'язане з регіоналізацією міжнародного права, наявністю в його структурі регіональних правових комплексів. Як зазначає В. Г. Буткевич, «міжнародний правопорядок відзначається тим більшою стабільністю та міцністю, чим більш упорядкованими і сталими є його регіональні структури. Останні в міжнародному правопорядку є не тільки сталими, а й мають певну відокремленість у рамках універсального правопорядку. Саме тому можна говорити про європейський, африканський, латиноамериканський та інші типи правопорядку» [4, 540].

Таким чином, з урахуванням міжгалузевого характеру міжнародно-правової охорони навколишнього середовища і висунутої концепції міжнародного права охорони морського середовища як комплексної підгалузі, правомірно виділяти міжнародний екологічний правопорядок у Світовому океані.

4. Концепцію забезпечення правопорядку у Світовому океані розробив професор А. П. Мовчан. Так, учений указує на те, що правопорядок у Світовому океані становить невід'ємну складову частину міжнародного правопорядку, а метою міжнародного морського права є зміцнення єдиного і загального правопорядку в морях і океанах [10, 6–8].

Уточнюючи поняття міжнародного правопорядку стосовно відносин держав з дослідження і використання морських просторів, М. І. Лазарев пише: «Міжнародний морський правопорядок — це не частина міжнародних морських відносин, а міжнародні морські відносини в цілому, або врегульовані правом, або відповідні праву, і за межами міжнародного морського правопорядку залишаються не якісь «індиферентні» до права міжнародні відносини, а тільки міжнародні делікти, правопорушення» [11, 7].

Щодо розширювального трактування міжнародного морського правопорядку ми не згодні з віднесенням до нього відносин, які відповідають праву, — з одного боку, тут зникає межа між поняттям міжнародного морського порядку як загальної щодо морського правопорядку категорії. З іншого — тим самим обґрунтовується «вилучення» із сфери правопорядку деліктних відносин. Тим часом відповідальність держави М. І. Лазарев включає в рамки міжнародного правопорядку [11, 12–13; 12, 125–127], штучно вириваючи з охоронних правовідносин підставу відповідальності — міжнародні правопорушення. Ми в принципі підтримуємо такий підхід із застереженням, що охоронні відносини, які виникають у зв'язку із здійсненням правопорушень, відносини, спрямовані на відновлення законності й правопорядку, проте, входять у сферу правопорядку і спрямовані на його зміцнення. Як справедливо пише П. М. Куріс, «міжнародні охоронні правовідносини виникають тільки в результаті певного юридичного факту — правопорушення, що заподіює збиток міжнародному правопорядку. За своїм характером і походженням ці правовідносини є додатковими, похідними й аж ніяк не неминучими. Можна прямо сказати, що це правовідносини, в яких держави-учасниці міжнародного спілкування об'єктивно не зацікавлені. Інша річ, що охоронні правовідносини відіграють найсерйознішу роль у забезпеченні правопорядку, служать відновленню порушеного правопорядку, отже, і його зміцненню» [13, 54]. Іншої точки зору дотримується Л. В. Сперанська. Дійсно, держави об'єктивно не можуть бути зацікавлені в зазначених правовідносинах. Разом з тим, саме в рамках цих правовідносин реалізується відповідальність держав, що, як відзначалося, відіграє роль гаранта правопорядку. Як уявляється, міжнародні правоохоронні відносини не но-

морського середовища не можна зводити тільки до охорони морського середовища від забруднення. Його зміст значно ширше і містить у собі збереження екологічної рівноваги [9, 286].

З погляду Л. В. Сперанської, у принципі охорони морського середовища втілюється модель поведінки держав стосовно морського середовища [9, 287]. А оскільки одним із підходів до розуміння міжнародного правопорядку є втілення моделі поведінки, то тому є всі підстави вважати, що саме на цьому принципі ґрунтується сучасний екологічний правопорядок у Світовому океані.

Оскільки екологічні системи морів і океанів взаємозалежні між собою, а окремі простори Світового океану перебувають під міжнародною, змішаною і національною юрисдикцією, то забезпечення екологічного правопорядку у Світовому океані можливо виключно на основі відповідної діяльності держав з приведення національного екологічного правопорядку у відповідність до міжнародних зобов'язань. Саме це «різноманіття» правових режимів і викликає певні складності, пов'язані з можливістю реєстрації суден під «зручними прапорами», і, як наслідок, відхід від дотримання міжнародних стандартів безпеки судноплавства й охорони морського середовища, наявність серйозних наземних джерел забруднення морського середовища на території держав і «безкарність» стосовно забруднення прибережних вод викидами.

У більшості випадків принципи і норми міжнародного права, що регулюють діяльність держав з освоєння і використання просторів і ресурсів морів і океанів, містять вимоги про необхідність прийняття державами законодавчих, адміністративних і інших заходів для їх здійснення. Як зазначають В. А. Кисельов і С. В. Виноградов, стрижневою ідеєю механізму правового регулювання захисту і збереження морського середовища, втіленого в положеннях ч. XII Конвенції 1982 р., є встановлення певного зв'язку і залежності між національним законодавством і міжнародними нормами і стандартами [15, 94].

Так, Розділ 5 Частини XII «Захист і збереження морського середовища» Конвенції 1982 р. носить найменування «Міжнародні норми і національне законодавство із запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища». У цьому Розділі зазначається тісний взаємозв'язок і взаємовплив міжнародних і внутрішньодержавних норм у сфері захисту морського середовища з різних джерел (ст.ст. 207–212). Так, відповідно до п. 2 ст. 211, держави приймають закони і правила для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища із суден, що плавають під їхнім прапором або зареєстровані в них. Такі закони і правила повинні бути щонайменше настільки ж ефективними, як і загальноприйняті міжнародні норми і стандарти, встановлені через компетентну міжнародну організацію чи спільну дипломатичну конференцію. Тобто йдеться не тільки про прийняття національних законів і правил, але і забезпечення їх ефективності. Критерієм їх ефективності є міжнародні норми і стандарти. Причому такі закони і правила повинні приймати всі держави, поза залежністю від участі в спеціальних угодах з охорони морського середовища. Мета такого підходу полягає, за справедливим зауваженням А. Бойля, у досягненні «можливо найширшого застосування міжнародних норм» [19, 352], об'єктивним результатом чого буде більшою чи меншою мірою обмеження традиційної свободи держав відмовлятися від затвердження чи застосування відповідних положень багатобічних конвенцій.

Положення Розділу 6 «Забезпечення виконання» Частини XII «Захист і збереження морського середовища» Конвенції 1982 р. містять зобов'язання держав забезпечити виконання як національних, так і міжнародних норм і стандартів. Так, у відповідності до ст. 213, держави забезпечують виконання своїх законів і правил, прийнятих відповідно до ст. 207, і приймають закони, правила й інші заходи, необхідні для здійснення застосовних міжнародних норм і стандартів, установлених

через компетентні міжнародні організації чи дипломатичну конференцію з метою запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища з джерел, що знаходяться на суші.

Фактично йдеться про існування міжнародного екологічного правопорядку у Світовому океані на основі міжнародних норм і стандартів, їх ефективного здійснення і відповідних до цих стандартів і норм національних законів і правил, ефективність забезпечення яких свідчить про встановлення в рамках держави певного режиму законності в певній сфері як компонента національного правопорядку. Такий підхід свідчить про наявність вертикальних зв'язків між міжнародним екологічним правопорядком у Світовому океані і національним правопорядком. Однак, на нашу думку, важливе значення мають і горизонтальні зв'язки і взаємодії між міжнародним морським правопорядком і національними правопорядками у сфері охорони морського середовища. У своїй сукупності вони утворюють єдине правове явище — екологічний правопорядок у Світовому океані внаслідок взаємозалежності й взаємозв'язку між ними.

Література

1. Короткий Т. Р. Особенности формирования международного правопорядка в XXI веке / Т. Р. Короткий // Правовой розвиток України у сучасному світі: V наук.-практ. конф. проф.-викл. складу Міжнар. гуманітарного ун-ту, 13–14 травня 2010 р., м. Одеса : [матеріали]. — Одеса : Фенікс, 2010. — С. 190–191.
2. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций от 8 сентября 2000 г. // Международное публичное право : сб. док. : в 2 ч. / сост. К. А. Бекяшев, Д. К. Бекяшев. — М., 2006. — Ч. 1. — С. 86–88.
3. Короткий Т. Р. Проблемы обеспечения экологического правопорядка в Мировом океане / Т. Р. Короткий // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 червня 2008 р., м. Одеса : [матеріали] / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. — Одеса : Фенікс, 2008. — С. 112–113.
4. Буткевич В. Г. Міжнародна законність та міжнародний правопорядок / В. Буткевич // Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : Либідь, 2002. — 612 с.
5. Нурмухаметова Э. Ф. Международный экологический правопорядок и экологические права человека : монография / Э. Ф. Нурмухаметова. — М. : Эдиториал УРСС, 2004. — 224 с.
6. Нурмухаметова Э. Ф. Понятие и принципы международного экологического правопорядка // Право и политика. — 2002. — № 4. — С. 99–107.
7. Пушкарева Э. Ф. Международный экологический правопорядок и экологические права человека : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Э. Ф. Пушкарева. — М., 2008. — 56 с.
8. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник / И. И. Лукашук. — М. : БЕК, 1999. — 384 с.
9. Мировой океан и международное право: Основы современного правопорядка в Мировом океане / отв. ред. А. П. Мовчан, А. Янков. — М. : Наука, 1986. — 296 с.
10. Мовчан А. П. Международное морское право (основные положения) : учеб. пособие / А. П. Мовчан. — М. : Ин-т гос. и права РАН, 1997. — 53 с.
11. Лазарев М. И. О понятии международного правопорядка в Мировом океане / М. И. Лазарев // Вопросы международного морского и воздушного права. — М. : ИГП АН СССР, 1979. — С. 3–9.
12. Лазарев М. И. Теоретические вопросы современного международного морского права / М. И. Лазарев. — М. : Наука, 1983. — 286 с.
13. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства / П. М. Курис. — Вильнюс : Минтис, 1973. — 260 с.
14. Сперанская Л. В. Международно-правовая ответственность государств за загрязнение Мирового океана (некоторые теоретические аспекты) / Л. В. Сперанская ; отв. ред. А. П. Мовчан. — М. : Наука, 1984. — 152 с.

15. *Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды.* — М. : Наука, 1990. — 248 с.
16. Соколова Н. А. *Международно-правовые проблемы управления в сфере охраны окружающей среды : монография / Н. А. Соколова ; отв. ред. К. А. Бекяшев.* — М. : Проспект, 2010. — 320 с.
17. Виступ Заступника постійного представника Китаю при ООН Чжан Ішань на дискусіях у рамках 60-ї сесії ГА ООН за тематикою «Світовий океан і морське право» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31521/3899026.html>
18. ICJ. Reports. — 1984.
19. Boyle A. *Marine pollution under the law of the sea convention / A. Boyle // Amer. J. Intern. Law.* — 1985. — Vol. 79, № 2. — P. 350–366.

Т. Р. Короткий, канд. юрид. наук, доцент

Национального университета «Одесская юридическая академия»
Фонтанская дор., 23, Одесса, 65009, Украина

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПРАВОПОРЯДОК В МИРОВОМ ОКЕАНЕ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКА

РЕЗЮМЕ

Международный экологический правопорядок в Мировом океане является неотъемлемой составной частью международного правопорядка в Мировом океане и одновременно частью международного экологического правопорядка и результатом реализации норм и принципов международного права охраны морской среды как комплексной подотрасли международного морского, международного права окружающей среды и международного морского частного права.

Основу международного экологического правопорядка в Мировом океане составляет принцип охраны морской среды, сформулированный в общем виде в ст. 192 Конвенции ООН по морскому праву 1982 г. и конкретизированный в Части XII Конвенции 1982 г. и многочисленных международных договорах.

Сделан вывод о существовании международного экологического правопорядка в Мировом океане на основе международных норм и стандартов, их эффективного осуществления и соответствующих этим стандартам национальных законов и правил, эффективность обеспечения которых свидетельствует об установлении в государстве определенного режима законности как компонента национального правопорядка. Такой подход свидетельствует о наличии вертикальных связей между международным экологическим правопорядком в Мировом океане и национальным правопорядком. Не менее важное значение имеют и горизонтальные связи и взаимодействия между международным морским правопорядком и национальными правопорядками в сфере охраны морской среды.

Ключевые слова: международный правопорядок, охрана морской среды, международный экологический правопорядок в Мировом океане.